

ODRŽIVI PROSTORNI RAZVOJ PODUNAVLJA U SRBIJI – Knjiga 1

Autori: Grupa autora

Urednici: Saša Milijić, Boško Josimović, Tijana Crnčević

Izdavač: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Beograd

Posebna izdanja br. 71

Beograd, 2012.

ISBN 978-86-80329-73-4

ODRŽIVI PROSTORNI RAZVOJ PODUNAVLJA U SRBIJI
KNJIGA 1

POSEBNA IZDANJA BR. 71
BEOGRAD DECEMBAR 2012.

KULTURNO NASLEĐE PODUNAVLJA U SRBIJI – OCENA STANJA I PLANSKI KONCEPT ZAŠTITE I KORIŠĆENJA

Omiljena Dželebdžić¹

Apstrakt:

U radu se apostrofira uloga kulturnog nasleđa Podunavlja kao jedne od karika identiteta Srbije i povezanosti unutar evropskog kulturnog prostora, na bazi istog civilizacijskog nasleđa. Utoliko je potrebna veća odgovornost u očuvanju nasleđa, pošto bi svako njegovo ugrožavanje zapravo bilo ugrožavanje zajedničkog evropskog nasleđa. U radu se ističu neke osnovne smernice planskog koncepta zaštite, očuvanja i prezentacije kulturnog nasleđa koji bi značili mogućnost uključivanja u međunarodnu povezanost područja na bazi kulturnog identiteta i podsticanje razvoja kulturnog turizma.

Ključne reči: identitet prostora, kulturno nasleđe, Podunavlje u Srbiji, prostorno planiranje

CULTURAL HERITAGE OF DANUBE AREA IN SERBIA – ASSESSMENT AND PLANNING CONCEPT FOR CONSERVATION AND USE

Abstract:

The paper emphasizes the role of the cultural heritage of the Danube area as one of the identity Serbia and connection with the European cultural space, based on the same civilizational heritage. At this point of view greater responsibility is needed to preserve heritage, since his every threat was actually endangering the common European heritage. This paper point out some basic guidelines for planning the concept of protection, conservation and presentation of cultural heritage, which would mean the possibility of including in the areas of international connectivity-based cultural identity and encouraging the development of cultural tourism.

Key words: *space identity, cultural heritage, Danube area in Serbia, spatial planning*

---

1 mr Omiljena Dželebdžić, stručni savetnik, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Beograd

*** Rad je realizovan u okviru projekta "Održivi prostorni razvoj Podunavlja u Srbiji" (TR36036) koji finansira Ministarstvo za prosvetu i nauku Republike Srbije za period 2011-2014. godine.

UVOD

Podunavlje čini karakterističan prostor po slojevitosti kulturnog nasleđa iz različitih istorijskih epoha. Geografski položaj i prirodno okruženje omogućili su kontinuitet života na ovom prostoru koji se može pratiti još od mezolita. Brojni su tragovi praistorijskih naselja i nekropola, antičkih utvrđenja i graditeljskih poduhvata, zatim srednjovekovnih tvrđava, sakralnih objekata, kao i naseljskih celina i primera narodnog graditeljstva, koji se danas prepoznaju kao materijalne tekovine spomeničke vrednosti ovog područja.

U širem smislu kulturno nasleđe Dunavskog koridora je integralni deo evropskog kulturnog nasleđa, na bazi zajedničkog kulturnog prostora, što je svojevrsan potencijal za uspostavljanje kvalitetnih međunarodnih veza (ESPON, 2006). Pored značaja za razvoj kulture to je i potencijal za razvoj turizma, posebno kulturnog turizma, kroz potencijal za uključivanje u pan-evropske kulturne puteve, stavljajući akcenat na izrazite primere zajedničkog nasleđa, kao što su arheološka nalazišta i monumentalne tvrđave, na primer.

S obzirom na brojnost i raznovrsnost kulturnog nasleđa i razlike u pristupu i tretmanu pojedinih tipova dobara u prostornim istraživanjima, za potrebe ovog rada je ustanovljena određena klasifikacija i grupisanje prema vrsti dobara. Ovo grupisanje je urađeno u svrhu analitičkih razmatranja i treba ga prihvatiti uslovno, imajući u vidu da se u realnom prostoru spomenici grupišu na svojstven način i učestvuju u oblikovanju različitih prostornih formi. U konkretnom slučaju grupisanje se posmatra kao deo postupka valorizovanja, zaštite i korišćenja kulturnog nasleđa u okviru prostornog razvoja.

PREGLED ZAŠTIĆENIH KULTURNIH DOBARA DUŽ DUNAVSKOG KORIDORA U SRBIJI

Na osnovu stručnih evidencija, u priobalnom prostoru Dunava na teritoriji Srbije, nalazi se **1188** dobara za koje je potvrđen ili ima naznaka da mogu imati karakter kulturnog dobra od opšteg značaja (RZZZSK, 2012). Do sada je od tog broja registrovan srazmerno mali deo nepokretnih kulturnih dobara, oko 43% (122 kategorizovanih i 374 ostalih registrovanih), pri čemu je udeo kategorizovanih kulturnih dobara svega 10%.

Srazmerno tome, udeo evidentiranih dobara, tj, dobara koji uživaju prethodnu zaštitu je 58%.

Generalno se može oceniti da je inventarizacija/istraživanje prostora do sada vrlo značajna zbog broja kulturnih dobara koji je registrovan, ali je do sada neravnomeno sprovedena, kako u teritorijalnom smislu tako i u smislu valorizacije kulturnog nasleđa.

Arheološka nalazišta i fortifikacijske građevine

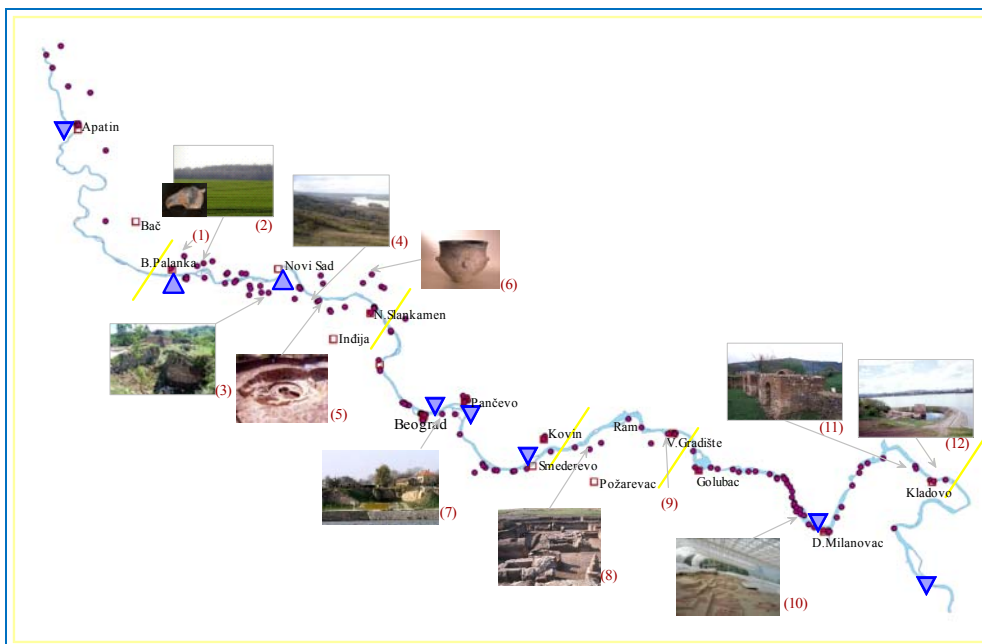
Arheoloških lokaliteta ima raznih vremenskih i stilskih razdoblja i pojedina od njih imaju izuzetno značenje. Nalazište praistorijskog naselja Lepenski vir (7000-6000. god.p.n.e.), kao i nalazišta Vlasac i Padina, predstavljaju tri najstarija nalazišta iz mezolitskog perioda na ovom području. Iz praistorijske epohe zastupljene su i tzv. starčevačke, vinčanske i žutobrdske kulturne grupe: Ljubičevac, Mala Vrbica, Ostrovo, Požežena.

Brojna su nalazišta iz rimskog i ranovizantijskog perioda - ostaci Dunavskog limesa, njegovog panonskog i mezijskog dela, sa čitavim nizom naselja, utvrđenja i komunikacija na obali reke: kod današnjih naselja Grocka, Brestovik, Orešac, Smederevo, Kulič, Orašje, Kostolac, Ram, V.Gradište, Golubac, Brnjica, Jezava, Dobra, Boljetin, D.Milanovac, Kladovo, Rtkovo, Milutinovac, Velesnica, Brza Palanka, Prahovo, itd. Zatim, delovi sremskog limesa: ostaci Taurunuma (Zemun), kašteli kod Starog Slankamena, Petrovaradina i Bonoštora, utvrđenja u Novim Banovcima, Surduku i Zemunu.

Iz vizantijskog i srednjeg veka ostala su brojna svedočanstva na prostoru naselja: Višnjica, Ritopek, Grocka, Brestovik, Orešac, Smederevo, Ram, Golubac, Kladovo, Korbovo, Prahovo i dr.

S obzirom na brojnost arheoloških nalazišta zaštita je za sada nepotpuna i nedovoljna, granice zaštitnih zona oko kulturnih dobara nisu definisane ili se ne poštuju, što u mnogome doprinosi devastaciji otkrivenih ostataka i njihovog prepuštanja zubu vremena.

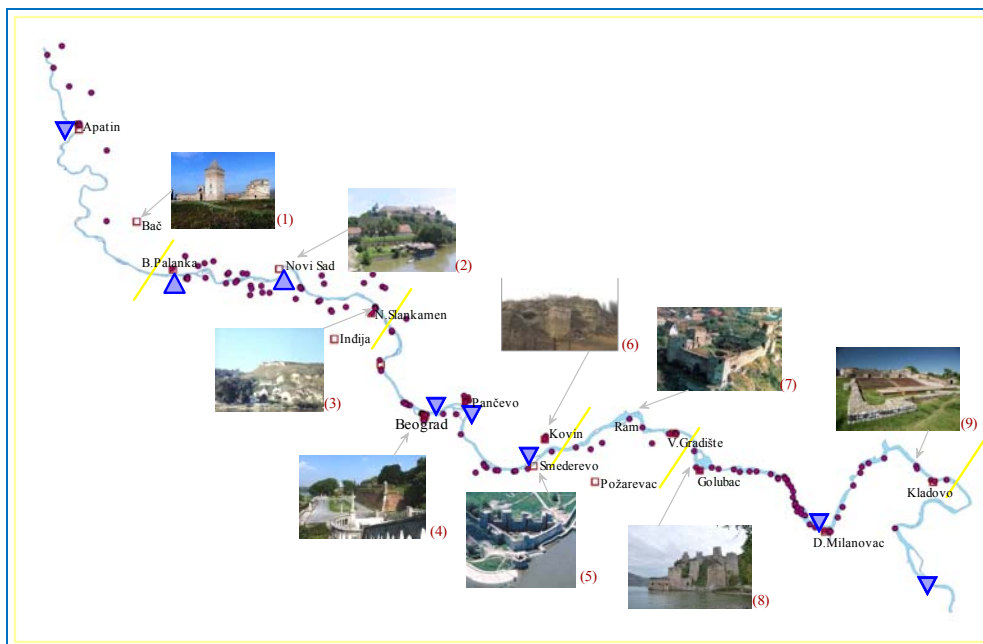
Od ukupno 263 evidentirana arheološka nalazišta na ovom prostoru, kategorizovano je svega 12 (Sl. 1).

Slika 1. Razmeštaj kategorizovanih arheoloških nalazišta duž dunavskog pojasa u Srbiji (n.k.d. od izuzetnog i velikog značaja), stanje 2012.g.

(1) zemljano utvrđenje "Turski šanac", Bačka Palanka; (2) Čipska šuma Čelarevo (kr. VIII - pol. IX v.); (3) "Gradina" kod Novog Rakovca; (4) "Mihaljevačka šuma" kod Čortanovaca; (5) "Kalakača" kod Beške; (6) "Kalvarija", Titelski plato, (neolit - do srednji vek); (7) "Belo brdo" Vinča, (neolit - do srednji vek); (8) Viminacijum, Stari Kostolac (I vek); (9) rimsko utvrđenje Lederata; (10) Lepenski vir, kod Boljetina, paleolit; (11) "Pontes" sa ostacima kastruma i Trajanovog mosta kod Kladova (II vek); (12) "Karataš", Novi Sip (I vek).

Ostaci **fortifikacijskih građevina** (tvrđave, kašteli) posebno su dominantni u priobalju Dunava koje je imalo strateški značaj kao najznačajnija saobraćajnica ovog dela Evrope, sve do kraja 19. veka. Fortifikacijski objekti pored svoje kulturne i istorijske vrednosti, svojim markantnim pozicijama u prostoru zavređuju pažnju i kao elementi prepoznatljivosti prostora. Prema stepenu zaštite od 11 evidentiranih, 8 fortifikacijskih kulturnih dobara je kategorizovano (Sl. 2).

Slika 2. Razmeštaj kategorizovanih fortifikacijskih građevina duž dunavskog pojasa u Srbiji (n.k.d. od izuzetnog i velikog značaja), stanje 2012.g.

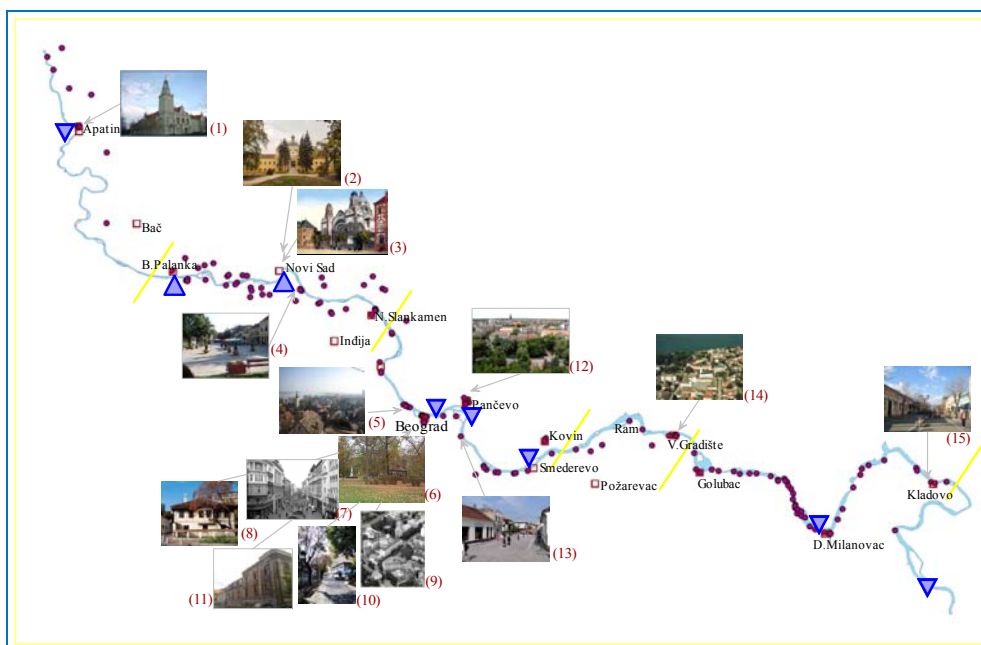
- (1) tvrđava Bač (p.k.c-iz);² (2) Petrovaradin, gornja i donja tvrđava sa podgrađem; (3) Stari Slankamen, ostaci gornje i donje tvrđave; (4) Beogradska tvrđava Kalemegdan; (5) Smederevska tvrđava; (6) ostaci tvrđave Kovin; (7) Ramo, srednjovekovni grad; (8) srednjovekovna tvrđava Golubac; (9) srednjovekovno utvrđenje "Fetislam" kod Kladova.

Istorijska naselja ili delovi naselja

Važan deo tragova prošlosti su urbane spomeničke celine, koje u savremenom razvoju mnogih gradova imaju poseban tretman i predstavljaju deo kulturne baštine vrlo važan za istorijski i kulturni identitet prostora. Planski tretman ovih celina važan je faktor u stepenu uključivanja kulturnog nasleđa u savremene tokove života i unapređenja kvaliteta življenja stanovnika naselja.

Urbane prostorne celine koje su u određenom stepenu valorizovane zastupljene su prvenstveno u beogradskoj zoni Podunavlja. Od ukupno 20 evidentiranih celina 10 je kategorizovano (Sl. 3).

² Skraćenice: p.k.c.: prostorna kulturno istorijska celina, nkd-iz: nepokretno kulturno dobro od izuzetnog značaja; nkd-vz: nepokretno kulturno dobro od velikog značaja.

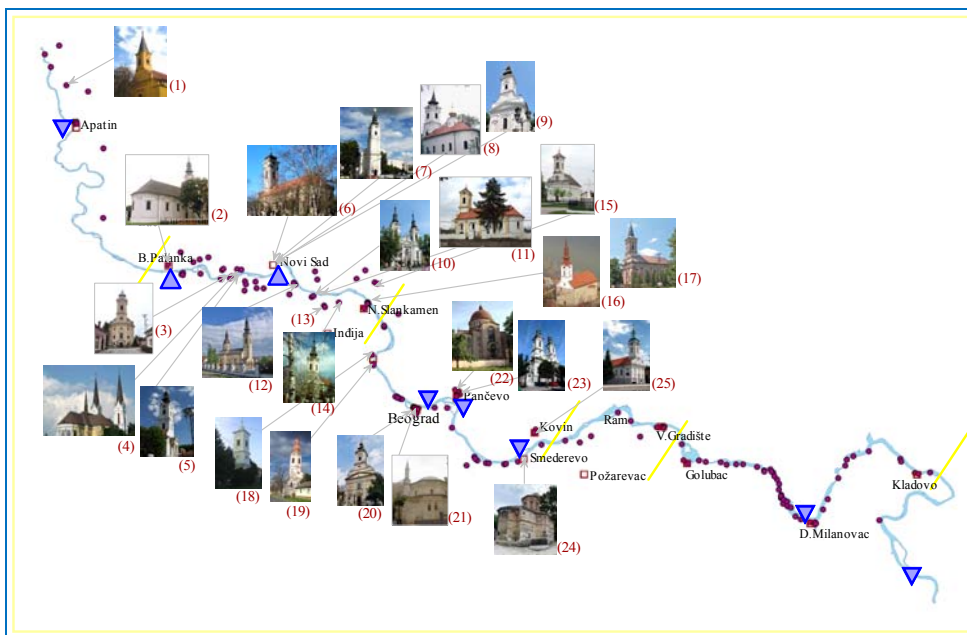

Slika 3. Razmeštaj kategorizovanih prostornih celina naselja duž dunavskog pojasa u Srbiji (od izuzetnog značaja, velikog značaja i zaštićena kulturna dobra), 2012.g.

(1) centar Apatina (zaštićena p.k.c); (2) prostorna kulturno istorijska celina kompleks objekata "Jodna banja" u Novom Sadu (p.k.c.-vz); (3) kompleks sinagoge, školske i opštinske zgrade jevrejske zajednice u Novom Sadu (p.k.c.-vz); (4) gradsko jezgro Sremskih Karlovaca (p.k.c.-iz); (5) staro jezgro Zemuna (p.k.c.-vz); (6) Topčider, Beograd, Savski venac (p.k.c.-iz); (7) Knez Mihailova ulica, spomenička celina, XX vek, Stari grad (p.k.c.-iz); (8) Područje oko Dositejevog liceja, Beograd, Stari grad (p.k.c.-iz); (9) Kosančićev venac - spomenička celina, XIX vek, Stari grad (p.k.c.-vz); (10) Skadarlija - spomenička celina, XIX vek, Stari grad (zaštićena p.k.c); (11) Kopitareva gradina -spomenička celina, XIX-XX vek, Stari grad (zaštićena p.k.c); (12) Staro gradsko jezgro Pančeva (p.k.c.-vz); (13) Stara čaršija u Grockoj, XIX vek (p.k.c.-vz); (14) Trg Borisa Kidriča, park, ul. Maršala Tita i trg Mladena Miloradovića u Velikom Gradištu (zaštićena p.k.c); (15) Ulica Maršala Tita, Kladovo (zaštićena p.k.c).

Sakralne građevine

Sakralni objekti dominiraju u novosadskoj i beogradskoj zoni ne samo po broju, već i po stepenu zaštite, u odnosu na ostalo područje. Posmatrani su podaci o ovim objektima (crkva, džamija, sinagoga, kapela), izdvojeno od ostalih sakralnih spomenika, kao što su na primer, nekropole, sakralni obeležja, ikonostasi i sl. Od 107 evidentiranih sakralnih objekata kategorizovano je 24 (Sl. 4).

Slika 4. Razmeštaj kategorizovanih sakralnih objekata duž dunavskog pojasa u Srbiji (n.k.d. od izuzetnog i velikog značaja), stanje 2012.g.

(1) rimokatolička crkva Sv. Petra i Pavla, Bački Monoštor; (2) srpska pravoslavna crkva Svetog Jovana Krstitelja, Bačka Palanka; (3) rimokatolička crkva Sv. Josipa, Čerević; (4) rimokatolička crkva Srca Isusovog i stari župni dvor, Futog; (5) crkva Sv. Kuzmana i Damjana, Futog; (6) Almaška crkva, Novi Sad; (7) Uspenska crkva, Novi Sad; (8) Nikolajevska crkva, Novi Sad; (9) Saborna crkva Sv. Georgija, Novi Sad; (10) Saborna crkva, Sremski Karlovci; (11) srpska pravoslavna crkva Sv. Nikole, Čortanovci; (12) srpska pravoslavna crkva rođenja Bogorodice, Sremska Kamenica; (13) ostaci srednjovekovne crkve na lokalitetu "Klisa", Ledinci; (14) srpska pravoslavna crkva Sv. Nikole, Krčedin; (15) srpska pravoslavna crkva Sv. Ilije, Lok; (16) crkva Sv. Nikole, Stari Slankamen; (17) rimokatolička crkva Sv. Mihaila, Novi Slankamen; (18) rimokatolička crkva Sv. Marije, Novi Banovci; (19) srpska pravoslavna crkva Sv. Nikole, Stari Banovci; (20) Saborna crkva, XIX vek, Stari grad, Beograd; (21) Bajrakli džamija, XVII vek, Stari grad, Beograd; (22) crkva Sv. Preobraženja, Pančevo; (23) Uspenjska crkva, Pančevo; (24) crkva uspenja Bogorodice na smederevskom groblju; (25) crkva Sv. Arhanđela, XVIII vek, Kovin.

Manastirski i rezidencijalni-muzejski kompleksi

U rezidencijalne komplekse uključeni su dvorski kompleksi, konaci, manastirski kompleksi, samostani, parohijski domovi, kao posebna kulturna dobra koja imaju specifične zahteve u korišćenju prostora kao i specifične pristupa u prezentiranju kulturnog nasleđa. U ovoj grupi, od ukupno 16 evidentiranih dobara, kategorizovano je 10 (Sl. 5).

Slika 5. Razmeštaj kategorizovanih manastirskih i rezidencijalnih kompleksa duž dunavskog pojasa u Srbiji (n.k.d. od izuzetnog i velikog značaja), stanje 2012.g.

(1) manastir Bođani; (2) manastir Beočin; (3) manastir Rakovac; (4) Dvorac Marcibanji-Karačonji (p.k.c-vz), Sremska Kamenica; (5) manastir Kovilj; (6) Patrijaršijski dvor, Sremski Karlovci; (7) Konak kneza Miloša u Topčideru, XIX vek; (8) Konak kneginje Ljubice, XIX vek, Stari grad; (9) manastir Vojlovica, Pančevo.

Građevine javne namene i stambene građevine u gradskim naseljima

U okviru naselja najzasupljenija je zaštita pojedinačnih građevina javne namene i civilnih građevina, koji su i najvidljiviji znak bogatstva kulturnog nasleđa i s druge strane, odnosa lokalne zajednice prema njemu. Ovde se izdvajaju objekti koji su zaštićeni kao javne ustanove, kao i zaštićeni primeri tradicionalne arhitekture i kuće u kojima su živele značajne ličnosti koje su ostavile svoj trag u kolektivnom pamćenju zajednice. Ukupno je evidentirano 473 ovih objekata, od kojih je kategorizovano 48 – svi su locirani u novosadskoj i beogradskoj zoni Podunavlja.

Narodno graditeljstvo - ruralno nasleđe

Narodno graditeljstvo tek u novije vreme dobija tretman kulturnog nasleđa i počinje da se prihvata kao značajan element kulturnog

identiteta. Dokumentacija narodnog graditeljskog nasleđa je fragmentarna i samo delimično je valorizovana od strane ustanova zaštite (67 evidentiranih objekata od kojih svega 3 kategorizovana – sva tri se nalaze u novosadskoj zoni Podunavlja), pošto se najveći broj objekata nalazi u grupi evidentiranih dobara pod režimom prethodne zaštite.

Identifikacija i vrednovanje etnološkog nasleđa je u fazi razrade odgovarajuće metodologije na nacionalnom nivou (Atlas narodnog graditeljstva). Tako se o fondu narodnog graditeljstva, očuvanju kontinuiteta i zaštiti etnoloških vrednosti prostora može govoriti tek nakon temeljnih istraživanja.

Industrijski i tehnički objekti

Identifikacija i vrednovanje industrijskog nasleđa još je u ranim fazama rada službi zaštite i još uvek su retki primeri kategorizacije ovih kulturnih dobara u Srbiji. U ovoj grupi kulturnih dobara uključuju se privredni objekti, komunalni objekti, tehničke građevine i građevinski poduhati koji su do sada evidentirani ili registrovani na posmatranom području. Od 62 evidentirana objekta, kategorizovano je 5 kulturnih dobara (Sl. 6/br.1-5).

Istorijsko-memorijalna područja i pojedinačni spomenici

U grupu istorijsko-memorijalnih područja izdvojena su znamenita mesta, spomen prostori kojih je na posmatranom prostoru izdvojeno 16, koji imaju karkater kulturnog dobra.

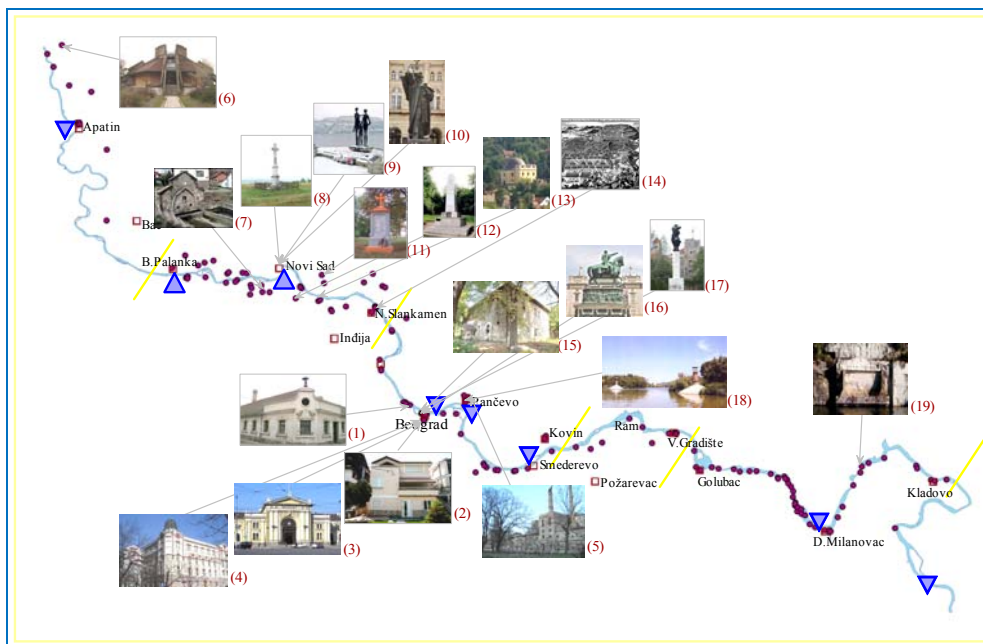
Pojedinačni spomenici su izdvojeni kao istorijska obeležja, zapisi, vredni simboli nekog vremena, ličnosti ili događaja. U ovoj grupi je izdvojeno 66 spomenika, od kojih je 19 registrovano (Sl. 6/6-19).

Potopljena dobra

Stanje podvodne baštine je trenutno najugroženije, s obzirom da postoje samo preliminarni podaci iz arhivskih i muzejskih zbirki, ali ne i sprovedena opsežnija terenska istraživanja (obavljena su samo kod Kostola, na ostacima Trajanovog mosta i na delu Dunava u kome su ostaci potopljene nemačke flote iz 1944. godine) (RZZZSK, 2012).

Pored potopljenih arheoloških nalazišta koja se razmatraju u toj grupi, ovde se označavaju lokacije potopljenih brodova, aviona i drugih

objekata, iz raznih istorijskih perioda. Na čitavom području evidentirano je 19 ovakvih lokacija, u smislu dobara koja su u režimu prethodne zaštite, za koja se određuju mere zaštite i uslovi korišćenja prostora.

Slika 6. Razmeštaj kategorizovanih zaštićenih industrijskih i tehničkih objekata, zaštićenih istorijsko memorijalnih područja i pojedinačnih spomenika, duž dunavskog pojasa u Srbiji (n.k.d. od izuzetnog i velikog značaja), stanje 2012.g.

Industrijski i tehnički objekti: (1) "Livnica Pantelić" (1894.g.), Zemun; (2) Ilegalna partijska štamparija na Banjičkom vencu, XIX vek, Savski venac, Beograd; (3) zgrada Železničke stanice, Savski venac, Beograd; (4) zgrada stare telefonske centrale, XX vek, Stari grad, Beograd; (5) zgrada narodne pivare, Pančevo.

Istorijsko memorijalna područja i pojedinačni spomenici: (6) znamenito mesto Batinske bitke kod Bezdana; (7) dve stare turske česme, Stari Ledinci; (8) znamenito mesto spomenik na brdu „Vezirac“ između Petrovaradina i Bukovca; (9) znamenito mesto spomenik na Keju u Novom Sadu; (10) spomenik Svetozaru Miletiću, Novi Sad; (11) spomenik posvećen ratnicima Prvog svetskog rata, Kovilj; (12) znamenito mesto grob Branka Radičevića na Stražilovu; (13) znamenito mesto zaključenja Karlovačkog mira 1699. godine, Sremski Karlovci; (14) znamenito mesto bitke kod Slankamena 1691.godine, Stari Slankamen; (15) Doktorova kula u ulici Kneza Miloša, XIX vek, Savski venac; (16) spomenik knezu Mihailu na Trgu Republike, XIX vek, Stari grad; (17) spomenik Zahvalnosti Francuskoj na Kalemegdanu, Stari grad; (18) svetionici na ušću Tamiša u Dunav, Pančevo; (19) Trajanova tabla kod Tekije.

CILJEVI ZAŠTITE I KORIŠĆENJA KULTURNIH DOBARA

U skladu sa osnovnim načelima zaštite kulturnog nasleđa u Prostornom planu Republike Srbije (PPRS, 2010): "da se kulturno naselje artikulira kao razvojni resurs, zaštiti, uredi i koristi na način koji će doprineti uspostavljanju regionalnog i lokalnog identiteta u skladu sa evropskim standardima zaštite", proizlaze zajednički ciljevi zaštite i korišćenja kulturnih dobara na području Podunavlja:

- stvaranje regionalnog identiteta na bazi očuvanja i prezentacije kulturnog nasleđa;
- usmerenje u pravcu povećanja fonda kulturnog nasleđa kao jedan od garanta održivog razvoja;
- aktiviranje potencijala kulturnog nasleđa kao razvojnog faktora;
- očuvanje autentičnosti kulturnog dobra i njegovog okruženja, kao mere integriteta sa svim njegovim svojstvima;
- zaštita dobara od nekontrolisane izgradnje industrijskih i infrastrukturnih sistema i drugih objekata koji mogu da ugroze integritet dobra i njegovu okolinu;
- dosledna prezentacija kulturnog nasleđa i stvaranje uslova za bolju regionalnu i međunarodnu povezanost na bazi kulturnog identiteta.

Prema smernicama Prostornog plana Republike Srbije, zaštita, uređenje i korišćenje kulturnog nasleđa bazira se na tri grupe principa: principima održivog razvoja, integrativne konzervacije i integralnog planiranja. Princip održivog razvoja podrazumeva racionalno korišćenje i zaštitu prostora, i kao takav on predstavlja osnovni princip u obezbeđivanju zaštite okruženja kulturnog nasleđa. Povećanje fonda kulturnog nasleđa, jedan je od osnovnih principa održivog razvoja, koji treba da doprinese integrativnom upravljanju kulturnim nasleđem, prema ideji razvojnog procesa zaštite i konzerviranja pri čemu bi se poštovale potrebe razvoja zajednice (Kurtović-Folić, 2009). Princip integrativne konzervacije podrazumeva pre svega usklađivanje konzervatorskih zahteva i ciljeva prostornog planiranja. Jedan od primarnih zadataka je zaštita nasleđa u odgovarajućem okruženju, izgrađenom ili prirodnom i prilagođenim potrebama zajednice. Ovaj princip pretpostavlja da se nasleđe postavi u nivo sa drugim legitimnim interesima u procesu planiranja, ali i da nasleđe, kao zatečeni resurs, usmerava razvoj i donošenje odluka (Kurtović-Folić, 2009).

KONCEPT ZAŠTITE I KORIŠĆENJA KULTURNIH DOBARA

Prema evidenciji kulturnog nasleđa identitet prostora već je određen značajem Dunava, ukazujući da se radi o prostoru prožimanja prirodnih, kulturnih, istorijskih i ekonomskih vrednosti - što je daje osnovni pravac koncepta razvoja i zaštite prostora.

Zaštitu kulturnog nasleđa Podunavlja, prema navedenim ciljevima, trebalo bi da se bazira na nekoliko koncepcijskih pretpostavki.

- Identifikacija Podunavlja kao **kulturnog područja**, u Prostornom planu Republike Srbije (2010), na osnovu izražene koncentracije nepokretnih kulturnih dobara, njihove istorijske, kulturne i stilske povezanosti, predstavlja polazište u prepoznavanju vizuelnog i duhovnog identiteta prostora. U tom pravcu se i uređenje i korišćenje prostora mora proširiti od tretiranja zaštite pojedinačnih objekata i grupa objekata na planiranje kulturnog područja.
- U izboru prostorno-razvojne strukture važno je da se u potpunosti sagleda **regionalni identitet** područja shodno brojnom, raznovrsnom i vrednom kulturnom nasleđu, koji mora biti sačuvan i prezentovan u skladu sa univerzalno prihvaćenim standardima. Isticanje u prvi plan realizacije regionalnog kulturnog identiteta definitivno je u vezi sa pokretom regionalizacije u „novojoj“ Evropi (Hall et al., 2006). Regioni su brendirani, na bazi motiva koji su strategijski odabrani, kao jedinstveni, autentični, autohtoni, da budu privlačni za turizam, i više od toga, da budu potencijalni nosioci progressa u relativno nerazvijenim regionima.
- Očuvanje kulturnog nasleđa **održava se na trajnoj osnovi** (UNESCO 2008). Shodno tome, osnovno načelo koncepta zaštite je da se čuva i štiti svako dobro koje poseduje spomeničke vrednosti, nezavisno od njegovog formalnog statusa, tj. bilo da je registrovano i kategorisano, ili nije kategorisano, ili je evidentirano a nije registrovano ili je tek identifikovano. Polazeći od realne pretpostavke da će sva identifikovana i evidentirana dobra biti proglašena i kategorizovana tokom vremena, zavisno od sleda aktivnosti službe zaštite, prostorni plan ne sme biti pravni osnov za ugrožavanje kulturnog nasleđa. U tom smislu, smatra se opravdanim podjednako tretiranje svih dobara za koje postoje indicije da imaju spomeničke vrednosti, bez obzira na trenutni formalni status zaštite.

- Konceptom zaštite potencira se **prostorna vrednost**, što podrazumeva integralnu zaštitu kulturnih i prirodnih vrednosti prostora. Zapravo, osim antropogenog nasleđa, kulturnu baštinu čini i prirodno nasleđe, kao posledica ljudskoga delovanja kroz istoriju ili delo prirode, kao i nematerijalno nasleđe koje nosi različita značenja i uspomene, što je dodatni kvalitet jedinstvenog ambijenta i identiteta (Picard, Robinson, 2009). U skladu s tim, u procesu planiranja i uređenja prostora potrebno uspostaviti koordinaciju u tretmanu prirodnog i antropogenog nasleđa, i istovremenom uključiti i elemente nematerijalnog nasleđa, koji bi zajedno potencirali ukupnu prostornu vrednost.
- Osnovni principi zaštite kulturnog nasleđa, uopšte za sve planerske aktivnosti, jesu **minimum promene autentičnosti** i minimum intervencija, kako kulturnog dobra tako i njegovog okruženja. Očuvanje, zaštita i unapređenje kulturne i prirodne baštine u prvom redu znači očuvanje **prepoznatljivosti** prostora (UNESCO, 2008). Autentičnost se odnosi na formu, materijal, upotrebu, lokaciju, ali i na jezik, običaje, duh mesta i druga nematerijalna obeležja. Osim vrednovanih građevina, obično prepoznatljivih primera određenog stila, kulturnu baštinu čine i skromna ostvarenja narodnog graditeljstva koje bi kao nosioce identiteta trebalo čuvati u izvornoj nameni. Pored toga, ovo načelo se odnosi i na očuvanje istorijskih naseobinskih celina (sela, zaselaka i izdvojenih sklopova) u njihovom izvornom okruženju i istorijskim graditeljskim odlikama.
- Savremeni pristup planiranja zazniva se na prihvatanju modifikovane uloge kulturnog nasleđa u politikama razvoja. Promene u pristupu tiču se novog definisanja nasleđa u okviru privrednog sektora, zatim u pristupu o korišćenju nasleđa u ostvarivanju i ekonomske koristi, pored ostalih, kao i po pitanju stvarnih efekata korišćenja nasleđa za urbanu ili ruralnu zajednicu. Promena se sastoji u tretiranju kulturnog nasleđa kao **razvojnog resursa i ekonomskog dobra**, nasuprot prethodnih ubeđenja da je očuvanje nasleđa teret i prepreka razvoja nekog područja. Težište je na razvoju koncepcije dvostrukog korišćenja kulturnog nasleđa: prvo, u kontekstu savremenog ne-ekonomskog korišćenja, i drugo, kroz prirodu njegovog ekonomskog potencijala. U tom pravcu, prethodno je potrebno sprovesti stručnu i kvalifikovanu ocenu koja kulturna dobra mogu biti u režimu ekonomskog korišćenja,

na koji način (kapitalizacija objekta, davanje u najam, izdavanje i sl.) i pod kojim ekonomskim i konzervatorskim uslovima.

- Moderne ekonomske potrebe su među onima koji su oživeli baštinu i obezbedile opravdanost za njegovu kontinuiranu upotrebu i razvoj. Kulturni turizam motivisan interesom za kulturom, pre svega istorijom, umetnošću, nasleđem ili stilom života ljudi u nekoj regiji, je najpoželjniji oblik turizma pošto su njegovi ciljevi komplementarni sa pozitivnim efektima na nasleđe jer doprinosi njegovom održavanju i zaštiti (Jansen-Verbeke, 1998). Pored toga, posebno je značajno da potencijal zaštićene kulturne baštine može da pomogne **lokalnoj ekonomiji** kroz niz mogućnosti, kao što je zapošljavanje ili generisanje dodatnih prihoda (Grefe, 2005).
- Savremeno pominjanje kulturnog identiteta, lokalne istorije i folkora postavlja se, zapravo, u okvir globalne tržišne utakmice turističkih destinacija. Revalorizacija prošlosti je u osnovi inspirisana traganjem za jedinstvenim konceptom plasiranja destinacije (u stručnoj terminologiji prihvaćen izraz: *Unique Selling Proposition, USP*), što znači jedinstvenu privlačnost destinacije s obzirom na potrebe ciljnog tržišta i s obzirom na konkurenciju (Bazik, Dželebdžić, 2010). Pored toga, spoj kulturnog predela sa tipičnim i tradicionalnim proizvodima i zaštitom proizvoda kao brendova, podržani su evropskom legislativom (Russo et.al, 2009). Na ovaj način posredno se otvara perspektiva za brendiranje teritorija na osnovu prožimanja i interakcije njihovog materijalnog i nematerijalnog nasleđa (Santagata et al., 2008).
- Prostori zaštite kulturne baštine ograničenja su uglavnom za novu izgradnju, koja se ne treba svuda isključiti u potpunosti, ali se mora podvrgnuti značajnoj kontroli prostornih intervencija, zapravo biti svedena na meru koja je primerena stepenu zaštite i utvrđenim zonama zaštite. Istovremeno, prostori zaštite kulturne baštine su potencijal u smislu prepoznatljivosti i mogućnosti uvođenja raznih turističkih i kulturnih sadržaja. Prema tome, neophodno je za svaki konkretni slučaj, voditi računa o uspostavljanju uravnoteženih odnosa između osnovnih izvornih istorijskih oblika graditeljske baštine i savremenih graditeljskih pojava. Ovo se posebno odnosi na priobalno područje Dunava, ali i područja istorijskih urbanih i ruralnih celina, radi očuvanja njihovih vrednosti koji svedoče o identitetu područja kojem

pripadaju. Zadatak plana je da relativizuje sukob interesa u prostoru tj. **da spreči da nasleđe bude ugroženo** na bilo koji način.

- Kako se osnovna načela zaštite temelje na integralnom sagledanju spomenika i njegove neposredne okoline to zahteva da se uspostave "zone ekspozicije" na prostoru oko kulturnog dobra u svrhu zadržavanja u okviru njegovog autentičnog okruženja. Važno je imati u vidu da je vizuelna prezentacija kulturnog dobra bitan element njegove vrednosti, posebno kada se radi o fortifikacijskim spomenicima koji imaju markantne pozicije. Kada se radi o ovakvim spomenicima nije dovoljno štiti samo prostor neposredno oko spomenika, što je zakonska obaveza, već treba tretirati znatno širi prostor od zone zaštite. To podrazumeva da se očuvaju **vizure na kulturno dobro kao i vizure od kulturnog dobra** na neposredno kontaktno okruženje, te da se ustanove pristupne staze i vidikovačke tačke za najbolje sagledavanje kulturnog dobra. U odnosu na ustanovljene vizure i pristupe, okolni širi prostor izvan zaštitne zone kulturnog dobra mora se tretirati tako da se vizure ne zaklone objektima ili zelenilom. To znači sprečavanja nove **izgradnje** u njihovoj neposrednoj blizini, posebno one predimenzioniranih gabarita, neprimerenih materijala i oblikovanja koje mogu zakloniti kulturno dobro i umanjiti njegovu vrednost. Ovo se posebno odnosi na kulturna dobra koje imaju važnu ulogu u oblikovanju šireg prostora, doprinoseći kvalitetu ambijenta, kao važan element urbanog dizajna (Dimitrijević-Marković, 2012), odnosno kada ovaj prostor učestvuje u formiranju slike istorijske vrednosti, što je slučaj sa tvrđavama na ovom području.
- Kulturno nasleđe treba da bude **dostupno javnosti** čime se brzo razvija svest o njegovoj vrednosti kao fizičkom i duhovnom faktoru identiteta, a u skladu s tim i prezentacija kulturnog nasleđa treba da bude značajno unapređena. U prostornom smislu potrebno je uključiti širi prostor u funkciju prezentacije kulturnog dobra. Širi prostor u ovom smislu znači da se ustanove pristupni putevi (pešački, kolski, biciklističke staze, a posebno važno je omogućiti pristup sa reke). Kad se radi o velikim spomenicima ili grupama spomenika oni moraju biti opremljeni za prihvat posetilaca što podrazumeva uređene prilaze, parkinge, informativne punktove i dr.

- S obzirom da se zaštita celokupnosti kulturnog i prirodnog prostora/predela sprovodi na način određivanja **zona zaštite**, za planiranje i uređenje prostora neophodno je utvrđivanje granica zaštićene okoline kulturnih dobara. Ovo je važno i za evidentirana dobra koja uživaju prethodnu zaštitu, uz blagovremeno ispitivanje mogućnosti njihovog proglašenja za kulturna dobra. Za sva identifikovana arheološka nalazišta, koja nije moguće valorizovati u dogledno vreme, potrebno je formirati bazu podataka do sada realizovanih istraživanja i utvrditi granice tih zemljišta prema saznanjima službe zaštite, radi usaglašavanja sa interesima dugih korisnika prostora u njihovom okruženju.
- Da bi se ostvarila integrisanost i povezanost u prezentaciji kulturnog nasleđa, na nivou prostornog plana moguće je označiti i unaprediti **edukativne staze** na osnovu izdvojenih kulturnih markera. Međunarodne inicijative u ovom pravcu već postoje, kao što je program "Kulturno nasleđe - most ka zajedničkoj budućnosti" (UNESCO), s ciljem jačanja regionalne saradnje u oblasti zaštite i promocije kulturnog nasleđa u jugoistočnoj Evropi (Srbija je uključena od 2004.god). Deo projekta koji se realizuje, pod sloganom "Tvrđave na Dunavu", ima za cilj da podstakne saradnju sedam lokalnih zajednica u Srbiji, u brizi o kulturnom nasleđu, apostrofirajući tvrđave kao monumentalne spomenike srednjovekovne vojne arhitekture (tvrđava u Baču, Petrovaradinska tvrđava, Beogradska tvrđava, Smederevska tvrđava, tvrđava Ram, Golubačka tvrđava i tvrđava Fetislam), kao značajan resurs održivog razvoja turizma i važan segment kulturnog koridora jugoistočne Evrope.
- Brojne su studije o prostornim uticajima turizma, uključujući i ulogu i značaj turističkih potencijala kulturnog nasleđa (Pearce, 2001; Jansen-Verbeke, 1998). Ipak, ova istraživanja nemaju podjednako razumevanje pokazatelja i interakcije niza varijabli, kao što su istorija, infrastruktura, politika, ciljevi i smernice razvoja. Važnost **prostornih pokazatelja** i njihova međusobna povezanost posebno se ogleda u procesu identifikovanja i razumevanja regionalnih i lokalnih identiteta, kao sredstvo kojim se oni mogu odrediti i izmeriti (Dželebdžić, Bazik, 2011).

4. ZAKLJUČAK

Prikazani pregled pokazuje da je potrebna dalja inventarizacija kulturnog nasleđa, kao i izrada konzervatorske podloge, s ciljem da se zaštite sve kulturno-istorijske i posebno graditeljske vrednosti, i da se stvore uslovi za njihovu adekvatnu obnovu i prezentaciju. To podrazumeva i da se evidentiraju novi elementi nasleđa o kojima do sada nije bilo spoznaje. Do donošenja konzervatorske podloge treba obaviti prethodna istraživanja i preliminarna vrednovanja kulturnog nasleđa kako bi se identifikovali objekti čije stanje zahteva prioritete intervencije.

Veći deo posmatranog prostora nalazi se u neposrednom priobalnom delu, koje je istovremeno i prostor intenzivne izgradnje, i u latentnom sukobu sa identifikovanim objektima kulturnog nasleđa. Nova izgradnja ne ugrožava samo pojedinačne lokalitete od kulturnog značaja, već ugrožava i fragmentira celokupno fizičko nasleđe, narušava ambijentalno vredne prostore i sliku prirodnog i antropogenog pejzaža.

Stepen ugroženosti i oštećenja kulturne baštine i drugih materijalnih vrednosti na čitavom području do sada nije sistematski istraživan. Održavanje kulturnih dobara je poseban problem usled nepostojanja planova upravljanja kojima bi se precizirali uslovi njihovog korišćenja i prezentiranja, tako da nakon obavljenih istražnih i konzervatorskih radova oni obično bivaju zaboravljeni i ubrzo zapušteni.

U prezentaciji kulturnog nasleđa, uprkos pojedinačnim dobrim primerima i iz domaće prakse, genealno još nije razvijena koncepcija dobra kulture kao ekonomskog dobra koji može stvarati prihod bez degradacije značaja kulturnog dobra. Zapravo, još je prisutno uverenje da je kulturno nasleđe teret za budžet zajednice, tako da je ovaj sektor u najmanjoj meri transformisan i još nedovoljno prilagođen novoj ekonomskoj situaciji. Kao jedna od od glavnih prepreka za njihovo adekvatno održavanje i prezentiranje je i nerešeno pitanje vlasništva nad kulturnim dobrima odnosno pitanja zastarelih zakona u ovoj oblasti.

Niz spoljnih uticaja i naznake pozitivnih promena u kulturnoj politici idu u prilog adekvatnijem tretmanu kulturnog nasleđa u narednom periodu. To se odnosi na ratifikaciju nekoliko međunarodnih konvencija značajnih za obezbeđivanje statusa i vrednovanje kulturnog nasleđa, osavremenjivanje metodologije tretmana kulturnog nasleđa i uključivanja njegovog potencijala u politike razvoja.

5. LITERATURA

- Bazik, D., Dželebdžić, O. (2010) *Novi obrasci turizma današnjice*, u monografiji: „Održivi razvoj turističkih područja u Srbiji“, IAUS, Beograd.
- Dimitrijević-Marković, S. (2012) *Urbani dizajn, njegova uloga i značaj u čuvanju i kreiranju ambijentalnih celina*, čas. „Nasleđe“ XIII, Zavod za zaštitu spomenika Beograd (str. 209-217).
- Dželebdžić, O., Bazik, D. (2011) *National indicators for evaluating the outcome of reinventing spatial planning in Serbia*, *Spatium International Review*, 24, 27-36.
- ESPON (2006) *The role and spatial effects of cultural heritage and identity*, Final Report Project 1.3.3., INTERREG III community initiative, EU Luxemburg.
- Grefe, X. (2005) *La culture et la développement local*, OCDE, Paris.
- Hall D., Smith M., Marciszewska B.(eds) (2006) *Tourism in the New Europe - The Challenges and Opportunities of EU Enlargement*, CAB International, Wallingford.
- Jansen-Verbeke, M. (1998) *Tourismification of Historical Cities*, in: *Annals of Tourism Research*, Vol. 25-3, pp. 739-742.
- Kurtović-Folić, N. (2009) *Cultural Heritage Protection, Management and Exploitation and Regional Identity*, The international scientific conference Regional development, spatial planning and strategic governance, Thematic Conference Proceedings Vol.1 (pp 215-238), IAUS, Belgrade.
- PPRS (2010) Prostorni plan Republike Srbije, "Službeni glasnik RS" 88/10.
- Pearce, D. (2001) *An integrative framework for urban tourism research*, *Annals of Tourism Research*, 28:4 (pp 926-946).
- Picard, D., Robinson, M. (2009, reprint) *Festivals, tourism and social change : remaking worlds*, Clevedon : Channel view publications.
- Russo A.P., Segre G. (2009) *Destination models and property regimes: an exploration*, in: *Annals of Tourism Research* 36/4, pp587-606, Elsevier Ltd.
- RZZZSK (2012) Evidencija nepokretnih kulturnih dobara Republike Srbije, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Beograd.
- Santagata W., Russo A.P., Segre G. (2008) *Tourist quality labels: An incentive for the sustainable development of creative clusters as tourist attractions*, in: Richard G., Wilson J. (eds), "Tourism, Creativity and Development", ATLAS, Arnhem.
- UNESCO (2008) *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, Online: whc.unesco.org/en/guidelines.